

*Др Драган Батавелић, редовни професор
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу*

УДК: 21/29(497.11)

DOI: 10.46793/XXIV-12.081B

УСЛУГЕ ЦРКАВА И ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА*

Резиме

Аутор у раду указује на значај цркава и верских заједница у свим областима друштвеног живота, као и на пружање бројних услуга заинтересованим лицима, како физичким, тако и правним. Наравно, та веза између цркве и државе није увек била иста, па самим тим, ни је био исти ни корпус услуга, које црква, заједно са другим верским заједницама, пружа онима којима је то најпотребније. То је зависило, зависи и зависиће, на првом месту од саме чињенице да ли оне своје активности обављају у монархији или републици, као и да ли је црква одвојена од државе или не. Но, неспорно је да су веома бројне области у којима верске заједнице пружају бројне и веома различите услуге, како у свету, тако и у нашој земљи, посебно после бурних дешавања крајем XX века и слома социјализма у свету. Зато, није редак случај да црква, тј. њени великодостојници имају веома велику улогу у функционисању одређене друштвене заједнице или се, чак, уплићу и у сам политички живот. Мали је обим овог рада да би се, на једном месту, могле навести и анализирати све активности и веома бројне услуге које цркве и верске заједнице пружају онима којима је то најпотребније. Но, свакако ту спадају, пре свега, васпитање и образовање младих, ширење културе међу становништвом, инсистирање на очувању и заштити традиционалних вредности, одржавање литургија, продуховљење верника, хуманитарни и добротворни рад, изградња и рестаурација верских објеката, оснивање образовних установа, организовање предавања из области веронауке, школовање од основног до високог образовања и слично.

Кључне речи: *црква, верске заједнице, услуге, Република Србија, Устав, закон, хуманитарни рад, образовање, верски објекти.*

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2021. годину који се финансира из средстава Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. Увод

Пре него што се упустимо у дубљу анализу бројних услуга црква и верских заједница, указаћемо најпре на чињеницу да је улога цркве, како раније, тако и данас, негде више, а негде мање, увек била значајна у свим областима друштвеног живота. Чињеница је да су се, кроз историју, дешавале изузетно велике промене, мењали су се државни облици, облици политичког режима, смењивале разне идеологије, избијале бројне револуције, смењивали носиоци власти и слично, али је једна ствар била и остала непобитна: колико год да су у неком периоду цркве и верске заједнице ниподаштаване, деградиране, па чак и рушене, оне су се увек, пре или касније, рађале као из пепела. Оне су, као такве, представљале (посебно у Старом и Средњем веку, када је писменост била привилегија само малог броја „изабраних“ људи) најзначајнији темељ очувања сопственог идентитета народа, етничких група и других друштвених заједница.

Наравно, овде треба нагласити да је од одлучујућег значаја за улогу религије у једном друштву систем односа државе и цркве. Наиме, питање односа цркве и државе је тесно повезано са појмовима „секуларизација“ и „секуларна (световна) држава“, као и појмом „клерикализам“. Када је у питању секуларна држава, улога цркве је у свим областима друштвеног живота, неспорно, мања, док је у клерикалној држави, ситуација потпуно обрнута. Овим проблемима се баве бројне науке, али је за потребе нашег рада интересантно значење напред наведених термина у социологији религије, која исте доста широко користи и даје им различита значења. Тако, на пример, под појмом секуларизација подразумевамо разликовање света и Бога или равнодушност према религији (вери) или удаљавање свакодневног живота од заповести вере и слично¹. Супротно томе, клерикализација (клерикализам)² је политичко-културни појам и означава појаву да свештенство (клер) у једној држави има привилегован положај и да, на основу тога, настоји да има одлучујућу улогу у развоју њених најзначајнијих послова, као и на целокупан политички и друштвени живот. Уз то, такво свештенство настоји да реализује своје верске вредности и морална начела, управо на такав начин, какав њему највише одговара. Зато се клерикализам и појављује као појава која је супротна начелу одвојености цркве од државе, а као посебан пример може да се наведе отпор који су католички кругови, у другој половини XIX века пружили настојању Бизмарка (Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen)³ да ограничи уплитање цркве у политички живот

¹ Мандзаридис, Г., *Социологија хришћанства*, Београд, 2004.

² Овај термин потиче од каснолатинске речи *clericalis* – свештеник.

³ Премијер Пруског краљевства (1862-1890), ујединио је 25 немачких државица у Немачко царство 1871. године са Вилхелмом I Хоенцолерном, као царем, а после уједињења је постао први канцелар.

Пруске. Клерикализам се задржао у Европи веома дуго и био је присутан све до 70-их година XX века у Шпанији и Италији, а до недавно у Ирској и на Кипру⁴. Међутим, треба нагласити да је он традиционалан у Латинској Америци и то још од периода колонизације, док се овај проширио и на неке земље муслиманског света, као што су Саудијска Арабија, Иран, Ирак и друге, тако да се, данас, говори и о tzv. „муслиманском клерикализму“.

2. Улога цркве у васпитању и култури данас

Анализирајући услуге цркава и верских заједница, чији је број изузетно велики и које се срећу у свим областима друштвеног живота, на самом почетку овог рада желимо да укажемо, пре свега, на област васпитања и културе, које су темељ сваког друштва и представљају основу за развој младих генерација. Без доброг васпитања, осмишљеног школовања, описмењавања грађана и ширења културе, ниједно друштво не може да напредује и да иде у бољу будућност⁵. Култура представља „цјелину обичаја и уредаба, које се односе на обитељ, државни поредак, привреду, рад, морал, понашање, право и начин мишљења...“⁶ Отуда се, овим термином „култура“ означавају, данас, у службеним црквеним документима „сва средства помоћу којих човјек уљепшава и тумачи многоструке дарове душе и тијела ... помоћу којих чини хуманијим друштвени живот, како у обитељи, тако у читаву грађанском друштву ...“⁷. Неспорно је да је индивидуалност људске личности управо то да човек може да достигне ниво достојног људског живота само помоћу културе, која обухвата све оно што човек изводи својим деловањем, као разумно и слободоумно биће. Отуда се и каже да само човек ствара културу (све оно што је човек обрадио, обликовао...улепшао својим деловањем), а све друге животињске врсте живе „по природи“ (све оно што је необрађено, сирово, дивље, необликовано, неулепшано). Култура је „прогресивна“, док је природа „конзервативна“. Савремена документација говори о плурализму култура и о праву свих људи на културу, па тако и о

⁴ То је, посебно, било у време владавине Архиепископа Кипарске православне цркве, Макариосу, који је био први председник Кипра (1960-1977).

⁵ Колики је значај свега овога, може се најбоље видети из једне анегдоте, која је врло поучна за све народе и сва времена, а посебно за данашње прилике. Наиме, када је почетком Другог светског рата Хитлер бесомучно кренуо својим најсавременијим авионима на Велику Британију и данима бомбардовао Лондон, тадашњи премијер Винстон Черчил је окупио своје ministre и упитао како да обезбеде средства за одбрану земље. Један министар је, убрзо, предложио да се новац намењен култури пребаци у ратни буџет. Знајући шта култура представља за нацију, за државу, Черчил је као стари, искусни политичар, упитао: „А, шта ћемо, онда, да бранимо!?“

⁶ Dorsch, F., *Psychologisches Wörterbuch*, Richard Meiner Verlag, Hamburg, 1963, стр. 197.

⁷ Кусић, А., *Улога Цркве у одгоју и култури данас (II)*, Црква у свијету, Вол. 21, бр. 4/1986, стр. 371.

државној власти која мора да се брине да сви људи добију одговарајући степен културе, о цркви која скупља и поштује све позитивне елементе сваке културе, о хуманистичкој култури у црквеним школским установама итд. Зато, црква и дан-данас сматра културу и њен развој једним од најважнијих подручја своје активности.

Када је реч о нашој земљи, треба рећи да је важећим Уставом Републике Србије из 2006. године, предвиђено да је Србија световна држава (члан 11. став 1.) и да ниједна религија не може да се успостави као државна или обавезна (члан 11. став 3.). Међутим, о световности државе може да се прича, само ако у њој постоји тзв. „здрав секуларизам“⁸, при чему треба указати на суштинску разлику између појмова „држава“ и „црква“, које се међусобно у свему разликују. Та разлика се огледа, пре свега, у томе што црква тежи да оствари добро у човечанству вером и моралом, док држава има на располагању за то и принудна средства. Црква управља религијском, духовном, унутрашњом страном човека, док држава управља политичком, грађанском, спољашњом страном човека⁹.

Но, без обзира што у секуларној држави постоји одвојеност цркве од државе, црква не представља „царство“ одвојено од овога света и, отуда, не може да избегне област права. Та везаност са правом је двострука: као прво, она мора да има своје правно уређење, своје сопствено право, јер је организација; друго, њена правна самосталност је само номинална, тј. привидна, јер је, у крајњој линији, потчињена позитивном праву (законима које ствара држава). Без обзира што може да буде повлашћенија од других правних лица и што може да ужива најшира права и аутономију, црква ипак мора да буде потчињена држави.

3. Секуларизација и клерикализација

Када је реч о систему „државне вере“ или како неки овај систем још називају „тип међусобног прожимања“, треба рећи да се он заснива на једном основном начелу, а то је сарадња цркве и државе. Овакав систем се, данас, у православном свету, чува у Грчкој, а у католичком свету у Норвешкој, Данској, Великој Британији и слично. Оно што најбоље осликава овакав однос, јесте идеал који се налази у ставу да „највећи дарови које је божанска благодост подарила људима јесу црквена и световна власт, од којих прва служи за божанске ствари, а друга да штити и пази људске ствари“. Суштина постојања „државне цркве“ у модерним уставима се састоји у давању статуса државне вере оној цркви која је традиционална на одређеном простору и којој припада

⁸ То је систем у коме важи узајамно поштовање и конструктиван однос између верских заједница и државе.

⁹ Казимировић, Р., *Црквено-правне расправе*, књига прва, Београд, 1923, стр. 8.

већина становништва државе. Наравно, треба рећи да остале верске заједнице нису забрањене и да је слобода вероисповести загарантована сваком појединцу.

Управо, такав однос цркве и државе доводи до утврђивања тесне везе између њих, узајамне слоге и помагања, као и међусобној солидарности у свим животним питањима. Отуда, држава штити права и повластице цркве и признаје положај представника црквене власти, тако да се она налази под заштитом и старањем државе. С друге стране, црква пружа држави, на општу корист, духовна блага, као што су истина о Богу, правилно учење о човековим дужностима, његовом односу према ближњима, према друштву и слично.

Када је реч о питању односа државе према цркви, као и незаобилазног реципроцитета – односа цркве према држави, морамо указати на чињеницу да је са сломом социјализма и комунизма (како у свету, тако и у Југославији) у последње две деценије XX века, поново су се отворила питања религије у Централној и Источној Европи. Наиме, почев од раних деведесетих година прошлог века, пре свега на простору Западног Балкана, дошло је до наглог појачавања улоге религије у државним пословима. Црква је узела толико маха да су многе земље (посебно, оне које су припадале реал-социјализму)¹⁰ изгледале као теократија, на чијем су се челу налазили њихови патријарси и други црквени великодостојници. Однос државе и цркве се, после распада Друге југословенске државе (СФРЈ) и формирања Треће југословенске државе (СРЈ) 1992. године, доста продубио и ојачао, тако да можемо говорити, с једне стране, и о државној цркви¹¹, и о црквеној држави¹². Све је то допринело да се може рећи да је црква успела да уђе у скоро све поре друштва, а пример за тако нешто можемо навести Средњи век, у коме је црква (религија) била центар око кога се вртео духовни живот и формирао ментални склоп људи¹³.

4. Литургија и продуховљење – темељне услуге цркве

Имајући напред наведено у виду, можемо рећи да црква данас тражи нове приступе души човека, рачунајући на то да је човек, данас, све више захваћен духом потрошачког менталитета. То, свакако, за собом повлачи одређене крупне последице у питању оријентације у продуховљењу човека. Зато, црква поставља питање шта треба учинити да би сви људи на свету учествовали у

¹⁰ Синоним за овај појам је реални социјализам, којим се од 1970-их година означавало друштвено-политичко уређење (службена идеологија) СССР-а и других држава које су припадале Источном блоку.

¹¹ То је црква коју државо промовише и финансијски потпомаже.

¹² Овде се ради о таквој држави, у којој црквени великодостојници имају знатну друштвено-политичку моћ (у неким случајевима се ова моћ граничи са овлашћењима посланика, па чак и министара).

¹³ Јовановић, С., *Црквена држава или државна црква? – Утицај цркве на сигурност и насиље у савременој Србији*, Нови век, фебруар 2013, стр. 58.

добрима културе. Отуда, она настоји да кроз своје литургијске функције продухови људско срце, упућујући га на мир, као једну од најважнијих вредности (врлина). Међутим, када говоримо о неговању (очувању) посебности, са разлогом се говори и о неким новим модерним вредностима, на које, посебно, указују Konrad Wickler и Heinrich Klomps. Наиме, по њиховом схватању, у те „модерне“ вредности спадају, пре свега, ослобођење од предрасуда, одважност, колегијалност, дискретност, сарадња, пријатељство, поузданост, стрпљивост, као и спремност да се другима помогне у невољи и пружи одговарајућа услуга. Зато, црква има одлучујућу улогу у стварању духа ширине код човека, јер нас тај дух ослобађа негативних осећања и чежње за поседовањем власти над другим људима. Управо, због тога, данас се наглашава идеја о човеку као Божијем „сараднику“, у том смислу да верник (без обзира којој религији припадао), посебно Хришћанин, не сме да остане „скрштених руку“ у конкретним потребама других људи. Отуда, црква настоји да ослободи човечанство од индивидуализма (он је, по самој својој природи, врло опасан) и да га подстакне на несребичност и јеванђељско служење другима, пре свега, својим ближњима.

Сами литургијски текстови веома јасно указују на то да црква не сме да буде неки „верски гето“. Напротив, она мора да буде центар солидарности, проширен на цео свет, јер само тако, радећи један за другога, можемо да извршимо многе задатке, које је Бог поставио, како нама, тако и свим осталим људима. Отуда, црква омогућава, данас, да њени чланови све брже и боље спознају свет око себе, с обзиром да само тако можемо да учествујемо у добробити савременог човечанства. Морамо да сарађујемо са свим људима, који теже стварном напретку данашњег света, који никада не остају без срдачности, који нису ситничави и ускогрудни, па отуда, нису ни злопамтила, ни осветољубиви. Да би се то постигло, црква моли Бога да нам да способност опраштања, заборављања (посебно неправди учињених према нама) и служења миру на Земљи.

5. Улога цркве у прихватању традиционалних и модерних вредности

У претходном делу рада смо говорили о значају литургије за формирање личности и подизање културе, како уопште, тако и сваке особе посебно, која посећује цркву и присуствује њеним литургијама. Када је реч о нашој земљи, треба рећи да се често говори о дубокој вредности подељености, тј. о постојању устаљених, прихваћених и добро познатих вредности, које су укорене, не само у нашем друштву, него и у свим друштвима која теже оваквим вредностима и о тзв. модерним вредностима. Оно што треба нагласити, јесте и чињеница да, и у Србији, а и у свету, све чешће долази до нарушавања традиционалних вредности, што може довести до одређених поремећаја у српском друштву. Неспорно је да су традиционалне вредности породица, брак,

религија (она, понекад, мења и поприма другачије облике у реалном друштвеном оквиру Србије), морал, као и друге вредности о којима ће бити речи у даљој анализи. Наравно, мора се признати да се свако друштво, па и наше, неминовно мења и да није статичко, него динамичко. Промене друштвених односа су свакодневне и очигледне, посебно у транзиционим друштвима у које спада и наше¹⁴.

Савремено друштво, гледано у целини, тј. на глобалном нивоу, представља мешавину традиционалних, модерних и постмодерних друштвених односа, с тим што се модернизација не дешава по неком праволинијском моделу. Она, напротив, поприма своје специфичне облике и зато је доста тешко дефинисати, на један општеприхваћен начин, особине модерног и постмодерног друштва. Отуда, често можемо да учимо раскорак између прокламованих вредности (као што су: једнакост, слобода, људска права и слично)¹⁵ и савремене друштвене праксе. Наведени раскорак се огледа у многим тежњама, које су карактеристичне за етноцентризам¹⁶ и фундаментализам¹⁷. Управо, због тога, долази до неопходности проучавања вредности у социологији и другим друштвеним наукама. Наиме, вредности су раније сматране једном од основних покретачких снага сваког друштва, тако да су бројни теоретичари (пре свега, Емил Диркем – 1858-1917., Талкот Парсонс – 1902-1979. и други) сматрали да ће развој друштва и његова постепена еволуција довести до тога да ће системи вредности који се заснивају на величању етничких или верских група, временом изгубити свој значај. Они су, напротив, предвиђали да ће, насупрот тој парцијалности доћи до универзалности (боље рећи, универзализације) вредности, тј. процеса који ће пратити глобализовање будућег друштва и његово умрежавање.

У модерном друштву, које до сада није дефинисано на општеприхваћен начин (најчешће се прихвата схватање да је то период индустријализације током XVIII и XIX века), долази до несигурности код грађана, због сталне спремности за прихватање промена у обичајима, институцијама, уверењима и слично, а све у складу са новим сазнањима. Међутим, у постмодерном друштву (постмодернизму)¹⁸, које прихвата светску глобализацију, децентрализацију и

¹⁴ Неке земље су много раније изашле из ових транзиционих процеса, ал се за Републику Србију, нажалост, то још не може рећи.

¹⁵ Ове вредности "настоје" да постану универзалне.

¹⁶ Скуп ставова, тј. идеологија у чијем је средишту прецењивање (идеализовање) сопствене нације и њених припадника, уз истовремено потцењивање других нација, националних мањина и њених припадника.

¹⁷ Начин мишљења у коме се одређена начела сматрају за суштинске истине, које без обзира на њихову садржину имају непроменљив и неприкосновен ауторитет. Видети шире: Nagata, J., *Beyond Theology: Toward an Anthropology of "Fundamentalism"*, *American Anthropologist*, 103 (2): 481-498.

¹⁸ Постмодернизам је европски правац у уметности, филозофији, музици, архитектури и култури, настао крајем XX века, као реакција на модернизам.

плурализам, долази до потцењивања традиција, па чак и оних религијских и оно, као такво, представља друштво радикалних промена и сумњи. Отуда, поједини аутори постављају питање поверења у друштво високе модерности, јер су најважније вредности и средишта поверења и сигурности маргинализована. Ту мислимо, пре свега, на породицу, брак и родбинске односе, религију, обичаје, традицију, место рођења и живљења и слично¹⁹.

Када говоримо о поједним теретичарима који постављају наведено питање поверења у савремено друштво и, притом, истичу његов (скоро, потпуно) дехуманизован карактер, треба рећи да ту мислимо, пре свих на Ентони Гиденса и Брајана Вилсона. Наиме, они су у свом истраживању дошли до закључка је крајем XIX и почетком XX века, дошло до наглог слабљења улоге породице и школе у преношењу друштвених вредности²⁰, претварања појединца у део друштвене машинерије и потрошачког друштва, опадања моралног поретка и других негативних тенденција. За те своје тврдње они наводе бројне аргументе, као што су обезвређивање поштеност и квалитетног рада, отуђеност човека, негативна кадровска селекција, партократија и могућност напредовања, најчешће, само уз помоћ партије на власти и чланства у њој, свођење појединца на ниво машине. Значи, на делу је процес деморализације, који "тече као река" и узима свој данак, тако да су примери трајних вредности (лична посвећеност, лојалност, спремност да се другима помогне у невољи, жртвовање, поштовање, испуњавање својих дужности, брига за опште добро, стављање колективних интереса испред личних, саосећајност са својим ближњим и слично), скоро потпуно нестали и ретко се срећу у међуљудским односима. Томе су, посебно, допринели процеси електронске револуције и свеопште механизације, као и губљење (боље рећи, укидање) функције подизања културе и морала од стране најважнијих носилаца ове функције: учитеља и свештеника. Управо је то био најважнији разлог што сам се определио за ову тему, како бих указао на значај цркве и верских заједница (а, то значи и свештеника), путем пружања својих услуга у обнови и прихватању изгубљених "правих" вредности у нашем друштву.

Црква је, одувек, имала изузетно значајну улогу (у неким историјским периодима и одлучујућу)²¹ у очувању сопственог идентитета. Никако не смемо заборавити, скоро петовековни вазални однос и мрачни период Србије и српског народа и значај Српске православне цркве, која је у то време представљала једину снагу и везивно ткиво поробљене "раје". У то време,

¹⁹ Гавриловић, Д., Стјепановић-Захаријевић, Д., *Традиционалне и модерне вредности у транзиционој Србији*, Теме, 36(3), 2012, стр. 1089.

²⁰ Wilson, B., *Salvation, secularization, de-moralization*, in Fenn, R.K. (editor), *The Blackwell Companion to Sociology of Religion*, Blackwell Publishing, 2003, pp. 39-52.

²¹ Ту мислимо, пре свега, на Србију и српски народ (што, наравно, важи и за све друге државе и нације). Наиме, као што је познато, Србија је, после Косовског боја 1389. године, запала у вазални однос према Отоманском царству, а после пада Смедереве 1459. године, своју независност је стекла тек на Берлинском конгресу 1878. године.

Србија је била сведена на тзв. Београдски пашалук, без образованих људи и отворених школа, тако да су црква, са својим свештеницима, манастири са својим монасима и монахињама, као и друге верске заједнице, представљали једино место где су се могли сачувати српска историја, језик, писмо, традиција, обичаји и све оно што је карактерисало српско културно наслеђе. Основни циљ сваког освајача је да уништи трагове постојања поробљеног народа, да уништи све оно што је забележено и да, на тај начин, завлада освојеним територијама. Српска православна црква нас је одржала и, зато, ЊОЈЗИ ХВАЛА. Она је увек, у сам центар својих активности на литургијама, свечаностима, разним манифестацијама и слично, указивала (а, то чини и дан-данас) на социјализаторску улогу родитеља и њихов утицај на младе генерације и развој њиховог моралног постојања и формулисање сопственог идентитета. Такође, оно што свештеници као проповедници вере или, како они себе називају, "пастири", у својим литургијама увек наглашавају, јесте неопходност солидарности у друштву у коме живимо. Тога, нажалост, има све мање у постмодерном друштву, па га, зато, Зигмунд Бауман назива и конзумерским (потрошачким), за разлику од модерног (индустријског, произвођачког) друштва²². Ово, посмодерно друштво, Бауман упоређује са великим трговинским центром, чија је главна улога (с обзиром да је "препун робе") уживање које нуди сама куповина и "неспутана слобода да радимо шта год пожелимо"²³.

Због свега напред наведеног, данас се све чешће могу чути, како у научним, тако и у лаичким круговима, мишљења да постоји криза вредности, да је раније постојало неко "боље време" (неки га називају "златним добом"), које је прошло или, боље рећи, изгубљено и да се после једног врхунца иде у суноврат. Чињеница је да живимо у једном глобализованом свету, али да постоје и бројни теоретичари који сматрају да се у савременом друштву, ипак, могу препознати одређени процеси који воде тзв. "универзализацији" моралних вредности²⁴. Тако, на пример, Рејмон Будон, савремени француски социолог, је у свом делу "Иморализам"²⁵, упитан "да ли је морал у кризи?"²⁶, одговорио негативно, тј. да таква криза не постоји. То значи да, по његовом мишљењу, не постоји напред наведена разлика између модерног и постмодерног друштва (модернизма и постмодернизма), тј. да између њих не постоји дисконтинуитет, већ да постоји континуитет у остваривању идеје индивидуализма (ради се о

²² Bauman, Z., *Intimations of Postmodernity*, Routledge, London, 1992, стр. 498-499.

²³ Исто, стр. 499.

²⁴ Гавриловић, Д., Стјепановић-Захаријевски, Д., *нав. чланак*, стр. 1090.

²⁵ Будон, Р., *Иморализам*, Подгорица, 2005.

²⁶ Ово питање се може поставити и другачије: "Да ли постоји сумрак вредности?"

његовом продубљивању и већем поштовању индивидуе, тј. усвајању вредности "достојанства индивидуе")²⁷.

6. Србија у ХХI веку и њен однос према цркви

Као што је то било и у ранијим уставима ХХ века, како у ситуацијама када је Србија била самостална држава, тако и када је била саставни део Прве, Друге и Треће Југославије, као и чланица државне заједнице Србија и Црна Гора, цркве и верске заједнице су биле одвојене од државе. Наравно, та веза је знатно ближа у монархији, него у републици, тј. у монархији је наведена одвојеност мања, него што је то случај у републиканском уређењу. Тако је и према важећем Уставу Републике Србије из 2006. године²⁸, наша земља световна држава, док су цркве и верске заједнице одвојене од државе и ниједна религија не може да се успостави као државна или обавезна (члан 11.). Такође, цркве и верске заједнице су равноправне и слободне да самостално уређују своју унутрашњу организацију, верске послове, да јавно врше верске обреде, оснивају верске школе, социјалне и добротворне установе и да њима управљају у складу са законом. Верска заједница, тј. њене активности, могу бити забрањене само уколико оне угрожавају право на живот, право на психичко и физичко здравље, права деце, право на лични и породични интегритет или ако изазивају и подстичу верску, националну или расну нетрпељивост (члан 44.).

У Републици Србији се стално дешавају неке промене и то, врло често, нагле и дубоке. Крај ХХ и почетак ХХI века је обележио процес транзиције и прелазак из социјализма у капитализам, напуштање тзв. договорне економије и прелазак на тржишну економију, процес тзв. ретрадиционализације и трансформисања традиционалних друштвених норми у модерне форме. Зато се слободно може рећи да се наша земља налази на некој "раскрсници" или боље рећи "размеђу" – на једној страни, постоји привидни консензус грађана и никада јасно утврђена већина опредељености ка Европској унији и њеним вредностима, а на другој страни постоји жеља за очувањем сопственог идентитета, прихваћених моралних и других вредносних стандарда. Зато се, врло често, код нас воде расправе и дебате, како у стручним круговима, тако и у јавном мњењу, о томе какав је однос између традиционалних, модерних и постмодерних елемената у друштвеној стварности. Наиме, с једне стране жалимо за традиционалним, а тежимо модерним вредностима, док нам посмодерне долазе са актуелним процесом глобализације са Запада.

Због тога, многи теоретичари, почев од уласка у ХХI век, процењујући вредносне оријентације, узимају као критеријум однос према религији и породици, као традиционалним вредностима. Тако, анализирајући скалу

²⁷ Inglehart, R., *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, University press, Prinston, 1997.

²⁸ Сл. гласник РС, бр. 98/2006.

ставова, који указују на ове вредности, можемо уочити да је религија веома важна у животу испитаника, који редовно посећују своју цркву и умају веома висок ниво поверења у њу, јер кроз религију добијају снагу. Зато себе описују као религиозне и посебну пажњу посвећују породици, као основној ћелији друштва, која је изузетно важна за опстанак сваког друштва. Зато, обавезују родитеље да се брину о својој деци, чак и када то нарушава њихово благостање, али и обрнуто, деца треба да поштују и цене своје родитеље без обзира на њихово понашање. Такође, ови ставови указују да је пожељно имати више деце и да се, отуда, не одобрава развод, а посебно је неприхватљива еутаназиа, као и самоубиство. Слична је ситуација и у Србији, када је у питању породица, јер се њој, као заједници, придаје највећа важност. Наиме, за преко 85% испитаника, она је изузетно важна, док је за преостали проценат испитаника само важна, а после породице, долази посао (веома важан 58% и важан 38%) и друге вредности²⁹.

На основу бројних истраживања социолога и других теоретичара, може се закључити да је религија у животу испитаника у Србији на знатно нижем месту у односу на породицу. То, очигледно, није обележје традиционалног друштва (место религије према испитаницима), али је у питању тренд, који је присутан у бројним земљама, као и у Србији са неславних 17,5%, указује да религија нема одлучујући значај, без обзира што је поверење у СПЦ, стандардно, врло високо и што огроман број испитаника (преко две трећине), тврди да им религија пружа снагу и наду у боље сутра. Неспорно је да је у нашем савременом друштву присутна мешавина традиционалних и посмодерних друштвених односа. Поштовање традиционалних високовреднованих друштвених појава је неопходно и ту спадају, пре свега, породица, брак, религија и слично. Испитивањем односа између свих ових појава, може се утврдити да традиционалне вредности опстају, док се модерне и постмодерне вредности комбинују, при чему постоји јасна тенденција ка све рационалнијим изборима.

7. Услуге цркава и верских заједница

Веома су бројне делатности организација које се баве богослужењем. Ту мислимо, пре свега, на цркве и верске заједнице, које обављају богослужбену делатност³⁰ и у свом простору су заштићени и неповредиви, у складу са Уставом РС и законом, као и са аутономним правом цркава и верских заједница. Имајући у виду напред наведено да је изузетно велики број грађана опредељен и посвећен религији, треба рећи да многи појединци, чак и у

²⁹ Гавриловић, Д., Стјепановић-Захаријевски, Д., *нав. чланак*, стр. 1095.

³⁰ Ову делатност чине литургије (богослужења), верски обреди и многе друге верске делатности у храмовима, другим зградама и просторима у њиховом власништву или у изнајмљеним просторима. Наведену делатност грађани могу обављати на јавним местима, тј. на отвореним просторима.

најтежим тренуцима или последњим данима свога живота, желе да се изврше богослужење и верски обреди. Они то могу урадити на захтев надлежног органа у болницама, војним и полицијским објектима, заводима за извршење кривичних санкција и другим инситуцијама. Цркве и верске заједнице, у договору са надлежним органом институције, одређују начин и услове под којима ће пружити своје услуге, тј. удовољити захтевима да се у њој, повремено или стално, на пригодан и унапред прописан начин, обављају богослужења и верски обреди. Да би пружале овакве услуге, како физичким, тако и правним лицима, оне могу самостално, у складу са законом, да подижу храмове и друга здања за богослужбене потребе, као и парохијске домове, манастирске конаке, административне и стамбене зграде, школе, интернате, болнице и друге грађевине, које се све једном речју могу назвати верским објектима.

Наравно, цркве и верске заједнице наведене верске објекте могу да граде, адаптирају и реконструишу, не само за своје потребе, него и за одређена физичка и правна лица, уколико закључе одговарајући уговор и у томе нађу обострани интерес. Притом је неопходно да надлежни орган јединице локалне самоуправе, после разматрања исказаних потреба за изградњу наведених објеката, изради одговарајуће урбанистичке планове и изда потребне дозволе предвиђене законом и прописима које регулише ова област. Такође, за све то је потребна и сагласност надлежног министарства, као и стручни надзор надлежног државног органа, који је дужан да поштује право црква и верских заједница да самостално организују и воде ове радове и да пружају своје услуге у складу са законом и њиховим аутономним прописима. Свакако, надлежни државни орган и орган локалне самоуправе, може у свом буџету да предвиди средства за изградњу, одржавање и обнову верских објеката, у складу са потребама пружања услуга у њима и сопственим могућностима.

Поред тога, у храмовима и другим здањима за богослужбене потребе, који су у власништву црква и верских заједница, као и земљишту на коме су изграђени ти објекти, може се вршити сахрањивање на основу одлуке надлежног верског органа. Наравно, ту значајну улогу у пружању услуга сахрањивања имају одговарајућа комунална предузећа, која управљају одређеним гробљима и која врше све послове везане за организацију сахране (укоп покојника).

Изузетно значајна активност црква и верских заједница огледа се у њиховој социјалној, хуманитарној и добротворној делатности, у оквиру које оне могу да оснивају одговарајуће установе и организације, наравно, све у складу са одговарајућим законским прописима и сопственим црквеним нормама. Ту можемо навести бројне примере где, рецимо, Српска православна црква, као целина, врши хуманитарну делатност или то чине одређене фондације (организације) унутар ње. Тако, постоји "Човекољубље", као добротворна фондација СПЦ-а, чија је основна сврха спровођење

хуманитарних активности и чији је рад заснован на основним хришћанским вредностима, као и на највишим стандардима водећих међународних организација. Основни принцип у раду ове Фондације је поштовање људског права на достојанствен живот, тј. пружање помоћи и услуга свима онима којима је то потребно, без обзира на њихово расно, полно, национално или верско убеђење. "Човекољубље" је основано 1991. године, пре свега као одговор СПЦ-а на потребе становништва за пружањем хуманитарних услуга. Ове потребе су биле проузроковане погоршаном социјално-економском ситуацијом у региону, тако да је, од свог оснивања до 2000. године, превасходна активност ове Фондације била пружање хуманитарне помоћи најугроженијим групама становништва, док је од 2000. године започета нова фаза у њеном развоју. Тако, ова Фондација, данас, помаже у реализацији великог броја сложених пројеката, који су намењени угроженим и маргинализованим групама у друштву. Она пружа психо-социјалну подршку деци, старијима, особама које живе са одређеним болестима и другим категоријама, организује курсеве за незапослене, врши економско оснаживање, изграђује одређене капацитете у заједници и слично. То све чини у тежњи да активно допринесе развоју међународних и професионалних стандарда и примера добре праксе.

Отуда, као стратешки циљеви "Човекољубља", могле би се се навести бројне области, али ћемо се овде фокусирати само на оне најважније, које се тичу пружања услуга. Ту, свакако, спада хуманитарна активност кроз смањење патње и подршку најугроженијим слојевима друштва, здравствено-социјална делатност кроз пружање помоћи деци и другима којима је то потребно, као и образовна делатност кроз развој програма усмерених на побољшање и стицање нових знања, вештина и способности циљних група, у складу са потребама тржишта рада и заједнице. Наравно, веома значајна област у коме ова Фондација пружа заинтересованим корисничким групама неопходне услуге, јесте пољопривреда и она то чини кроз пројекте доходног карактера, у складу са потребама, природним потенцијалима и расположивим ресурсима. Коначно, последња, али никако мање важна област у којој су веома значајне хуманитарне активности ове Фондације, јесте организационо-развојна област, кроз јачање професионалних компетенција запослених, сарадника и волонтера, како самог "Човекољубља", тако и других хуманитарних организација, као и кроз проширење делатности, партнерства и сарадње. Ниуком случају се не смеју испустити из вида пројекти са старијима, које је "Човекољубље" у периоду од 2001. до 2010. године спроводило водећи бригу о болеснима и пружајући им неопходне медицинске и све друге услуге. Тај програм је спровођен под називом "Мобилна медицинска кућна служба - МОМЕКС" и то у неколико градова – Београду, Крагујевцу и Книну, у оквиру кога су реализоване различите активности, које су имале за циљ унапређење здравственог и психосоцијалног стања најугроженијих старијих лица. Стручно особље (лекари, медицинске сестре,

физиотерапеути и други) и бројни волонтери, обилазили су старије и болесне особе у њиховим домовима и пружали им додатну кућну негу (физиотерапију, мерење притиска, подела пелена за старе, помоћ у обављању кућних послова и слично).

Веома значајна област пружања услуга од стране црква и верских заједница се огледа у образовној делатности, с обзиром да оне могу да оснивају верске образовне установе ради образовања будућих свештеника, односно верских службеника, унапређивања духовне и теолошке културе и других сродних циљева. Поред тога, ту спада и оснивање образовних установа према општим прописима, као што су предшколске установе, основне школе, гимназије, стручне и уметничке средње и високе школе, факултети и универзитети, у складу са законом. Ради несметаног рада, а поштујући принцип одвојености од државе, верске образовне установе у пружању својих услуга имају, како организациону, тако и програмску аутономију. Оне пружају редовним ученицима и студентима ових образовних установа здравствену и социјалну заштиту, омогућавају им ученички и студентски стандард, као и одлагање и служење цивилног војног рока, док њиховим родитељима обезбеђују право на дечији додаток, под истим условима који важе за ученике и студенте државних образовних установа.

Закон о црквама и верским заједницама³¹ зајемчује (гарантује) право на верску наставу у државним и приватним основним и средњим школама и услуге пружања ове наставе обезбеђују, управо, цркве и верске заједнице. Поред тога, веома значајна област њиховог деловања, јесу култура и наука, а носиоци културне и научне делатности су манастири, музеји, архиви, научно-истраживачке установе, библиотеке, културно-уметничка друштва, хорони, уметничке радионице и друге установе и удружења. Због значаја пружања ових услуга, верска здања и установе од изузетног историјског, националног и културног значаја, уживају посебну заштиту, бригу и финансијску подршку државних органа и органа локалне самоуправе. Ту, посебно, мислимо на оне стручне и научне установе које су формиране заштитом сакралног наслеђа, па могу уживати финансијску подршку и из буџета Републике Србије, као и буџета јединице локалне самоуправе. Врло значајна делатност црква и верских заједница се огледа у информисању и издавању штампаних дела, ради унапређивања верских слобода. Оне то могу чинити у складу са Уставом и законом и, притом, користе јавни радио-дифузни сервис или самостално остварују сопствену информативну и издавачку делатност. Цркве и верске заједнице могу да финансирају културне и научне установе и програме сопственим средствима, а имају право и да конкуришу за доделу средстава за реализацију истих код надлежних државних органа.

³¹ Сл. гласник РС, бр. 36/2006.

*Dragan Bataveljić, Ph.D., Full-time Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

SERVICES OFFERED BY CHURCHES AND RELIGIOUS ORGANIZATIONS

Summary

In this paper the author points to the significance of churches and religious organizations in all domains of social life and to the numerous services they offer to interested parties, not only to individuals, but to legal entities as well. This relationship between church and state has not always been the same, nor has the scope of the services which church and religious organizations offer to those in need. It has depended (and will continue to depend) mostly on the fact whether they perform their services in monarchies or republics and whether there is a separation of church and state. Nevertheless, it is undisputable that there are numerous fields in which various services can be offered by religious organizations - the scope has widened particularly after the collapse of socialism at the end of the 20th century. It is not a rare case that church dignitaries play an important role in the functioning of a particular social community, even in political life. The scope of this paper is not large enough to identify and analyze all the activities and versatile services which church and religious organizations offer to those in need, the most important being education and upbringing of young people, the spread of culture's practices and beliefs, perseverance in preserving and protecting traditional values, holding masses and liturgies, spiritual growth of the believers, charity and humanitarian work, building and restoration of houses of worship, establishing educational institutions, organization of lectures in the field of religious education from elementary schools to higher education institutions, etc.

Key words: *church, religious organizations, Republic of Serbia, Constitution, law, humanitarian work, education, houses of worship.*